

Vårt anarkistparti vann skolvalet!

Det var på Hässelbystrandsskolan, min gamla högstadieskola, hösten 1988. Som vanligt när det var riksdagsval skulle vi leka val i skolan, ”skolval”. Men jag och min bästa kompis Markus trodde inte på systemet. För oss var ett majoritetsval detsamma som två vargar och ett lamm som röstar om vad de ska ha till middag. Skolan ville att vi skulle välja vem som skulle ha makten över oss, men vi ville själva ha makten över våra liv.

Delvis kände vi oss väl avvikande som personer. Då, i nian, lyssnade jag på synthmusik och svartrock, helst svartklädd med touperat hår. Vi ville spela musik och läsa böcker, medan vi tyckte att de andra mest pratade om prylar och om att passa in. Vi tyckte att högern kändes som överhet och överklass och var emot allt annorlunda. Samtidigt kunde vi inte hamna till vänster heller, för de stod för all trist statsbyråkrati och likriktning. Även om vi föredrog Thåström och Sisters of Mercy, var det John Lennons ”imagine there’s no countries...” vi trodde på. Nationalstaterna skulle bort och människor skulle få röra sig fritt och samarbeta frivilligt över hela världen. Vi ville ha en värld utan tvång, utan överhet. Så slutsatsen var given: Vi var inte höger och vi var inte vänster, varken moderater eller socialdemokrater. Vi var anarkister!

Därför startade vi ”Anarkistisk Front” och ställde själva upp i skolvalet med en radikal och humoristisk agenda. På skolans väggar satte vi upp handtextade affischer med budskap som: ”Ska du eller 349 riksdagsledamöter styra ditt liv?” Vi krävde att staten skulle avskaffas och att cykelförbudet på skolgården skulle bort. De flesta lärare var

missnöjda och tyckte att vi gjorde en fars av valet, samtidigt som vi tyckte att vi i demokratisk mening gjorde våra röster hörda. Vi blev till och med kallade till rektorn för en utskällning, vilket bara förstärkte vår känsla av att vara rebeller.

Valet blev en succé. Efter en hård valrörelse njöt vi av våra 25 procent av rösterna. Sossarna kom tvåa med 19 procent. Vi var överlyckliga, och övertygade om att vi var på väg att starta något stort...

Det var 13 år sedan. Sedan dess har jag ändrat uppfattning i en rad frågor. Jag har insett att frågorna om människan, samhället och friheten är mer komplicerade än jag då trodde. Det finns för många aspekter och problem för att allt ska kunna lösas med någon drastisk utopi. Jag har förstått att vi behöver en stat som skyddar friheten och hindrar att de mäktiga kränker de enskilda, och jag har begripit att representativ demokrati är att föredra framför alla andra system, just för att skydda individens rättigheter. Men min grundläggande frihetsdrift är i dag densamma som under denna härliga valrörelse 1988. Jag vill att människor ska få vara fria, att ingen tillåts kränka andra, att stater inte får stänga människor ute eller inne med tullar och gränser.

Det är därför jag älskar det som lite sterilt kallas globaliseringen, den process där människor, kommunikationer, handel, investeringar, demokrati och marknadsekonomi allt mer letar sig över gränserna. Denna internationalisering ger oss större frihet från att begränsas av kartritarnas gränser.

All politisk makt har alltid varit lokal, och byggt på fysisk kontroll av ett visst område. Globaliseringen gör att vi i ökad utsträckning kan sätta oss över dessa områden, genom att själva resa och genom att handla eller investera över gränserna. Möjligheterna att välja andra lösningar och utländska alternativ har mångfaldigats eftersom transportkostnaderna har sjunkit, vi har fått nya och effektivare kommunikationsmedel, handel och kapitalrörelser har liberaliserats.

Vi behöver inte köpa av det stora lokala företaget, utan kan handla från en utländsk konkurrent; vi behöver inte arbeta för byns enda

arbetsgivare utan kan få alternativa erbjudanden; vi behöver inte nöja oss med det lokala kulturutbudet, utan kan ta del av världskulturen; vi behöver inte leva hela vårt liv på samma ställe, utan kan resa och flytta. Framför allt leder det till att våra tänkesätt frigörs. Vi håller inte längre till godo med den lokala slentrianen, utan vill välja aktivt, vi vill välja fritt. Företag, politiker och sammanslutningar måste anstränga sig för att väcka intresse eller stöd från människor som känner till en svindlande mängd alternativ ur världens mångfald. Våra möjligheter att bestämma över våra egna liv växer, och välståndet växer med möjligheterna.

Därför tycker jag att det är beklämmande när individer som kallar sig anarkister i dag engagerar sig i globaliseringskampen – emot, inte för! Anarkister som kräver mer förbud och kontroller och kastar tårter eller stenar mot dem som har andra värderingar. Anarkister som kräver att staten ska ta tillbaka kontrollen över de människor och företag som inte ser nationsgränser som gränser för deras eget handlande. De hånar idén om frihet. Sådana människor hade inget gemensamt med anarkismen, tyckte vi i vår glada anarkistiska front. I vår förenklade tonårsvokabulär var de snarare fascister.

De är emellertid bara den våldsamma svansen på en bredare, allmänglobaliseringskritisk rörelse. De senaste åren har allt fler klagat över att den nya friheten och internationalismen har gått för långt, att den är en "hyperkapitalism". Proteströrelsen mot denna kapitalism må kalla sig radikal och säga sig stå för nya och spännande tankar. Men deras faktiska ställningstaganden ansluter sig till det gamla vanliga motståndet mot fria marknader och frihandel som alltid har kommit från nationella makthavare. Många är oroliga över att globaliserade människor får mer makt på politikens bekostnad: auktoritära u-landsregimer och EU-makthavare, bonderörelser och monopolbolag, konservativa intellektuella och nya vänsterrörelser. Alla förenas de i synen på globaliseringen som ett monster bortom all kontroll. Ett monster som måste infångas och tyglas.

Mycket av deras kritik mot globalisering går ut på att utmåla den som stor och hotande. Ofta handlar det inte om argument i sak, utan om rena konstateranden som att 51 av de 100 största ekonomierna i världen är företag, eller att runt 1,5 biljoner dollar dagligen förflyttas på finansmarknaderna. Som om själva storleken skulle vara avskräckande och farlig i sig. Det är matematik, inte argumentation. Det återstår att visa att det skulle vara problematiskt med stora företag eller stor omsättning i sig. Det glömmes ofta bort att göra. I den här boken tänkte jag argumentera för motsatsen. Så länge vi får friheten att välja och välja bort är det inget problem att vissa frivilliga samarbeten blir så lyckosamma att de växer sig stora.

Genom sådana siffror, och den abstrakta beteckningen ”globalisering” – begreppet lär vara bara drygt tio år gammalt – frammanas bilden av en anonym, gäckande och undflyende kraft. Precis av den anledningen att den styrs av människors enskilda handlingar på olika kontinenter, inte från något kontrollcentrum, så framstår den som okontrollerad och kaotisk. ”Där finns inget huvudkontor, ingen styrelse, inget kontrollbord”, klagar en kritiker.<sup>1</sup> Många känner sig maktlösa inför globaliseringen och visst är det lätt att känna sig maktlös inför miljontals människors decentraliserade beslut. Om andra har frihet att själva bestämma över sina liv har vi inte makt över dem, men i gengäld får vi makt över våra egna liv som vi inte tidigare har haft. En sådan ”maktlöshet” är bra. Ingen sitter i förarsätet därför att vi alla är med och styr.

Internet skulle stå och rosta om vi inte dagligen skickade e-post, beställde böcker och laddade hem musik genom detta globala datanätverk, inget bolag skulle hämta varor utomlands om vi inte efterfrågade dem och ingen skulle investera pengar på andra sidan gränsen om det inte fanns företagare där som ville investera för att möta kunders efterfrågan. Globaliseringen består av våra vardagliga handlingar.

---

<sup>1</sup> Elmbrant 2000, sid 98.

Vi äter bananer från Ecuador, dricker te från Sri Lanka, ser amerikanska filmer, beställer böcker från England, arbetar för exportföretag som säljer till Tyskland och Ryssland, semesterar i Thailand och sparar pengar till pensionen i fonder som investerar i Sydamerika och Asien. Det må vara finansbolag som kanaliserar resurser och företag som transporterar varorna över gränserna, men det gör de bara för att vi efterfrågar det. Globaliseringen sker underifrån, även om politikerna springer efter i alla möjliga bokstavskombinationer (EU, IMF, WB, FN, UNCTAD, OECD) för att strukturera denna globalisering.

Det är klart att det är svårt att alltid hänga med i svängarna, särskilt för de intellektuella som är vana att ha överblick och kontroll på tillvaron. I en bok om den svenske 1800-talsskalden och historikern Erik Gustaf Geijer skriver Anders Ehnmark nästan med avund att Geijer kunde följa allt av vikt på världsscenen bara genom att sitta i Uppsala och läsa *Edinburgh Review* och *Quarterly Review*.<sup>2</sup> Så enkel och begriplig blir världen när det bara är en liten elit i Europas huvudstäder som har någon som helst betydelse för världshändelserna. Så otroligt komplext och förvirrande allt blir när de andra kontinenterna nu vaknar till liv, och även vanliga människors vardagsbeslut börjar påverka utvecklingen.

Alla kommer visserligen inte att bli globala jet-seters. Men det behövs inte för att bli en del av globaliseringsprocessen. Särskilt fattiga utan makt kan ta del av väldiga välståndsvinster när billiga varor inte längre hålls borta med tullar, och när utländska investeringar erbjuder arbeten och effektiviserar produktionen. Särskilt de som bor kvar på samma plats som de föddes har enorm glädje av att informationen får flöda över gränserna, och av att fritt kunna välja sina politiska företrädare. Men det kräver mer av demokratiska reformer och ekonomiska liberaliseringar.

Det kan låta trivialt att kräva mer frihet att välja och att välja bort.

---

<sup>2</sup> Ehnmark 1999, sid 60.

Det är det inte. Men jag förstår invändningen. För oss i den rika världen kan det uppfattas som en lyx att kunna välja något annat än det lokala. Sägna vad man vill om falukorv och svensk TV-underhållning, men outhärdligt är det inte, i alla fall inte falukorv. Men den tillvaro som globaliseringen räddar människor från i tredje världen är just outhärdlig. För de fattiga är det ofta en tillvaro i djupaste armod, i smuts, utan kunskap och makt, av oro över om maten ska räcka för dagen och om vattnet, som man har gått många kilometer för att hämta, är drickbart eller livsfarligt.

När globaliseringen knacker på hos den kastlöse gamla lantarbetaren Bhagant i den indiska byn Saijani, leder det till att husen börjar byggas i tegel i stället för lera, och att människor får skor på fötterna och hela och rena kläder på kroppen. Utanför dörren har gatorna fått avlopp, byn stinker inte längre avfall, utan luktar jord. För 30 år sedan visste Bhagant inte att han bodde i Indien, nu följer han världsnyheterna på TV.<sup>3</sup>

Den nya valfriheten gör att människor inte längre är hänvisade till att arbeta för byns enda arbetsgivare, de mäktiga storbönderna. När kvinnorna får arbete utanför hemmet växer deras makt även inom familjen. Nya kapitalmarknader gör att Bhagants barn inte tvingas låna pengar av ockrare som tar betalt i framtida arbete. Ränteslaveriet, som tidigare höll byn i ett fast grepp, försvinner när man i stället kan gå till olika banker och låna.

I Bhagants generation var alla analfabeter, i hans barns generation fick vissa gå i skolan, i hans barnbarns generation får *alla* gå i skolan. Det har blivit bättre, tycker Bhagant. Friheten och välståndet har vuxit. Det stora problemet numera är barnen. När han var ung lydde barn, och hjälpte till hemma. Nu har de blivit så besvärligt självständiga, och tjänar egna pengar. Det kan nog vara jobbigt. Men det kan inte direkt jämföras med att riskera att se sina barn dö, eller att tving-

---

<sup>3</sup> Berg & Karlsson 2000, kap 1.

as sälja dem till en ockrare.

Hur du och jag och andra i den privilegierade världen ställer oss i den brännande frågan om globalisering kan avgöra om fler ska få del av den utveckling som har skett i Bhagants by, eller om den ska förbytas i sin motsats.

\*\*\*

Globaliseringskritiker utmålar ofta den ekonomiska internationaliseringen som hotande genom att antyda att det finns en styrande avsikt bakom den – att den är framkallad av ideologiska fundamentalister, utan intresse för hur kartan passar ihop med terrängen. Man försöker måla upp en bild av att nyliberala marknadsmarodörer i slutna rum planerar att kapitalismen ska ta kommandot över världen. P1-kommentatorn Björn Elmbrant hävdar i en bok mot ”hyperkapitalismen” att vi de senaste två decennierna har sett ”ett slags ultraliberal revolution”.<sup>4</sup>

Avregleringar, privatiseringar och frihandelsreformer har emellertid inte uppfunnits av några ultraliberala ideologer. Visst finns det politiska ledare som har inspirerats av ekonomiskt liberala idéer, som Reagan och Thatcher. Men de största reformisterna, som gör att vi kan tala om en globalisering av kapitalismen, var kommunister i Kina och Sovjetunionen, protektionister i Latinamerika och nationalister i Asien. I många andra länder, till exempel Sverige, har socialdemokrater varit drivande i processen. Bilden av konspiratoriska ultraliberaler som gör chockterapeutisk revolution är helt enkelt felaktig. Det har handlat om pragmatiska och ofta antiliberala politiker som har ansett att deras stater har gått för långt i kontrollambitionerna, och av det skälet har börjat liberalisera sina ekonomier. Påståendet om ett liberalkapitalistiskt herravälde ska dessutom nyanseras med konstaterandet att vi förmodligen aldrig har haft så stora offentliga sektorer och

---

<sup>4</sup> Elmbrant 2000, sid 195.

så höga skattetryck som vi har i världen i dag. De liberaliseringar som har skett handlar om att punktvis avvisa en rad tidigare överdrifter i centraliseringsiver, inte att införa laissez-faire. Eftersom de styrandes reträtt har skett på deras egna villkor och i deras egen takt, finns också anledning att ifrågasätta om den verkligheten har gått för långt eller om den ens har gått tillräckligt långt.

När jag försvarar kapitalismen tänker jag på den kapitalistiska friheten att pröva sig fram utan att be makthavare och gränskontrollanter om lov. Det är i grund och botten den frihet som jag en gång trodde att anarki skulle ge, men under styre av lagar som ser till att den ens frihet inte kränker andras. Denna frihet vill jag ha mycket av, för alla. Om kapitalismens kritiker tycker att vi har denna frihet i hyperstora mängder redan i dag vill jag gärna ha ännu mer, hyperdypermycket om det är möjligt. Särskilt för världens fattiga som i dag i liten utsträckning får styra sitt arbete och sin konsumtion. Det är därför jag inte tvekar att beteckna denna bok *ett försvar för världskapitalismen*, även om denna världskapitalism mer är en möjlig framtid än ett reellt existerande system.

Med kapitalism syftar jag inte specifikt på ett ekonomiskt system med kapitalägande och investeringsmöjligheter. Det kan man ha även i en planekonomi. Jag avser den liberala marknadsekonomin, med dess fria konkurrens som baseras på rätten att använda sin egendom, friheten att handla, sluta avtal och starta affärsverksamhet. Det är alltså den individuella friheten i ekonomin jag försvarar. Det farliga med kapitalisterna är när de *inte* agerar kapitalistiskt, utan litar sig på staten. Om staten är en diktatur kan företagen till och med medverka till kränkningar av mänskliga rättigheter, som i fallet med några västerländska oljeföretag i afrikanska stater. Inte heller kapitalister som springer i politikernas korridorer för att få förmåner och privilegier är med denna terminologi kapitalistiska, utan tvärtom ett hot mot den fria marknaden som måste kritiseras och motarbetas. Ofta vill företag bedriva politik och politiker bedriva affärer. Det är inte



marknadsekonomi, utan blandekonomi – där företagare och politiker har blandat ihop sina roller. Fri kapitalism är det när politiker bedriver liberal politik och företagare gör affärer.

Jag vill gärna påpeka en sak till när jag nu skriver ett försvar för kapitalismen. I grund och botten är det inte kapitalismen eller globaliseringen jag tror på. Det är inte system eller regelverk som åstadkommer allt det vi kan se omkring oss i form av välstånd, uppfinningar, gemenskaper och kultur. Det är människor som skapar detta. Jag tror på människans kraft att åstadkomma storverk och den kombinerade kraft som uppstår i möten och utbyten. När jag argumenterar för mer frihet och en öppnare värld är det inte för att jag tror att ett system råkar vara effektivare än ett annat, utan för att jag ser att det ger en miljö som frigör människors skaparkraft som inget annat. Att det sporrar den dynamik som har lett till mänskliga, ekonomiska, vetenskapliga och tekniska framsteg, och som kommer att fortsätta göra det. Att tro på kapitalismen är inte att tro på tillväxt, ekonomi eller effektivitet. Det är bara resultat – om än eftersträvsvärda. Att tro på kapitalismen är i grunden att tro på människan.

Det innebär också att den franske socialistiske premiärministern Lionel Jospins uppfattning att vi ska ha en ”marknadsekonomi, inte ett marknadssamhälle” är något som jag själv, och förmodligen de flesta andra liberaler, skriver under på. Mitt mål är inte att ekonomiska transaktioner ska tränga ut alla andra mänskliga relationer. Mitt mål är frihet och frivilliga relationer på alla olika områden. Marknadsekonomi är resultatet av detta på det ekonomiska området, på det kulturella området innebär det yttrande- och tryckfrihet, i politiken innebär det demokrati och rättssäkerhet, i det sociala livet innebär det rätten att leva efter sina egna värderingar och umgås med dem man vill.

Meningen är inte att vi ska sätta prislappar på allting. Det viktiga i livet kan inte räknas i pengar: kärlek, familj, vänskap, det egna sättet att leva. Har vi frihet så har vi rätten att prioritera det vi själva tycker

är viktigt. De som tror att liberaler anser att alla gör allting för att maximera sina inkomster vet inget om liberaler, och om någon liberal tror detta vet hon ingenting om människor. Det är inte för att få mer pengar som jag skriver en bok om värdet av globalisering i stället för, säg, en om sportfiske. Jag gör det för att detta är något jag tror på, för att det är viktigt för mig. Och jag vill leva i ett liberalt samhälle därför att det ger människor rätten att välja det som är viktigt för dem.

Till sist ett varmt tack till de vänner som har hjälpt mig att reda ut mina tankar om dessa frågor, av just den anledningen att detta ämne är viktigt även för dem. Särskilt gäller det Fredrik Erixon, Sofia Nerbrand och Mauricio Rojas. Ett stort tack också till Barbro Bengtson och Charlotte Häggblad, som effektivt har förvandlat mitt manus till presentabelt skick.

Stockholm i maj 2001

*Johan Norberg*

II

...och det är ingen slump

## Sådan är kapitalismen

Världens växande välstånd är inte något ”mirakel” eller ”under” eller något annat av dessa mystifierande begrepp som vi brukar använda för länder som har lyckats ekonomiskt och socialt. Inga skolor byggs och inkomster skapas av ren tur som en blixtnedslag från klar himmel. Det förverkligas därför att människor tänker på nya sätt och arbetar hårt för att förverkliga sina idéer. Men det gör människor överallt, det finns ingen naturgiven anledning till att vissa människor på vissa platser i vissa epoker skulle vara smartare och ha större förmåga än andra. Det som framför allt skiljer är om omgivningen tillåter och uppmuntrar idéer och arbete, eller lägger hinder i vägen och försöker utnyttja arbetet för egna syften. Det beror på om människor får frihet och möjlighet att pröva sig fram, om de får inneha egendom, investera långsiktigt, sluta avtal och handla med andra. Kort sagt beror det på om de har kapitalism eller ej. I den rika världen har vi haft kapitalism i någon form i ett par hundra år. Det är därför vi kallas ”den rika världen”, för det är kapitalismen som har givit människor frihet och drivkrafter att skapa, producera och handla, och därmed generera välstånd.

Under de senaste två decennierna har detta system spritt sig över världen, i den process som brukar kallas globalisering. De kommunistiska diktaturerna i öst och militärdiktaturerna i tredje världen föll samman, och de murar som de rest mot idéer och varor föll med dem. I dess ställe har det spritts idéer om att man inte kan centralisera skapande, det kan bara uppmuntras genom att man ger medborgarna rätten att själva bestämma, att skapa, att tänka, att arbeta.

Kapitalism innebär frivillighet, och att ingen får utsättas för yttre

tvång. Vi kan låta bli att ingå avtal eller göra affärer om vi tycker att någon annan lösning är bättre. Det betyder att enda sättet att bli rik på en fri marknad är att ge människor något som de vill ha, så att de frivilligt betalar för det. Båda parter måste tycka sig tjäna på det, annars skulle ingen affär bli av. Ekonomi är alltså inte ett nollsummespel. Något förenklat kan man säga att ju större inkomster människor har i en marknadsekonomi, desto mer har de gjort för att erbjuda andra vad de vill ha. Bill Gates och Madonna tjänar miljardbelopp, men inte genom att knycka pengarna, utan genom att erbjuda dataprogram och musik som många tycker det är värt att betala för. De kan tjäna endast genom att betjäna. Då kommer företag och individer att kämpa för att utveckla bättre varor och effektivare sätt att tillmötesgå behoven. Alternativet är att staten tar våra resurser och sedan bestämmer vilken typ av beteenden som ska uppmuntras. Frågan är varför staten skulle veta bättre än vi själva vad vi vill ha och tycker är viktigt i våra liv.

Priser och vinster i en marknadsekonomi fungerar som ett signalsystem, som arbetaren, företagaren och investeraren kan orientera sig efter. Om de vill få en god lön och bra vinst måste de söka sig till de områden i ekonomin där de bäst tillfredsställer andras efterfrågan. Om skatter och bidrag blir för höga förvrider de fullständigt dessa drivkrafter. Priskontroller är destruktiva, för de förvrider direkt de nödvändiga prissignalerna. Om staten sätter ett pristak, det vill säga reglerar fram ett lägre pris än marknaden hade gjort, till exempel på hyreslägenheter i Stockholms innerstad, kommer det att leda till brist. Människor kommer att behålla de lägenheter de har fått kontrakt på, även om de inte behöver dem för tillfället, och bostadsbolag kommer att sluta bygga. Resultatet blir bostadsbrist. Om staten i stället sätter ett prisgolv, det vill säga ett högre pris än marknaden hade gjort, leder det till överskott. När EU betalar mer för livsmedel än marknaden, så kommer fler än som behövs att söka sig till jordbruket och resultatet blir ett produktionsöverskott (som dumpas i u-länderna).

Men det förutsätter också att människor får behålla de resurser de skapar och tjänar. Om man anstränger sig och investerar långsiktigt, men någon annan lägger beslag på huvuddelen av vinsten, kommer man förmodligen inte att fortsätta göra det. Skydd för äganderätten är den mest centrala delen i en kapitalistisk ekonomi. Den ger inte bara människan rätten till resultatet av sitt arbete, utan också friheten att använda sina resurser utan att be myndigheterna om lov. Kapitalismen låter människor pröva sig fram själva.

Det är inte så att en person på marknaden med nödvändighet är smartare än en byråkrat, men hon är i direktkontakt med marknaden och har genom prisernas förändring direkt information om utbud och efterfrågan. En centraliserare kan aldrig samla in all denna information på alla områden, och har inte samma drivkraft att anpassa sig efter den. Och även om en person på marknaden inte är smartare än en byråkrat, är en miljon personer tillsammans smartare än en byråkrat! En miljon olika försök är i allmänhet klokare än en enda centraliserad lösning. Om staten bestämmer att alla resurser ska satsas på en viss typ av kollektivt jordbruk, och detta misslyckas, kommer det att drabba hela samhället ekonomiskt och i värsta fall leda till svält. Om en grupp människor satsar i samma typ av jordbruk, till exempel i form av ett företag, begränsas de negativa effekterna till dem om de misslyckas. Ett samhälle behöver denna typ av experiment och nya lösningar för att utvecklas, men samtidigt måste riskerna med dem begränsas för att inte hela samhällsbygget ska riskeras av någras misslag. Därför är individuella beslut och individuellt ansvar utmärkta. Inte minst det egna ansvaret är nödvändigt. En politiker eller byråkrat som handskas med mångmiljonbelopp för till exempel infrastrukturinvesteringar, OS-satsningar eller PR-resor till Sydafrika, har inte samma krav på sig att fatta rationella beslut som företagare och investerare. Det är inte politikern som får betala om det går illa och utgifterna överstiger intäkterna.

När människor har rätt till sin egendom agerar de långsiktigt, för

de vet att de kommer att få skörda frukterna av sitt handlande. Detta är kärnan i en kapitalistisk ekonomi, att människor sparar en del av det värde de har i dag för att skapa mer värde i framtiden. Det är samma process som när vi använder en del av vår tid och energi i dag för att skaffa en god utbildning som ger större utdelning på sikt ("humankapital"). Inom ekonomin innebär det att vi inte konsumerar allt vi har i dag utan sparar en del, och blir belönade med ränta eller vinster av den som kan använda dessa pengar effektivare än vi själva. Detta sparande och investering för ekonomin till ständigt högre nivåer. Det finansierar också nya maskiner och organisationsformer som gör arbetskraften mer produktiv.

Organisationen är viktig, för genom frivilligt samarbete kan man producera mer än om man måste göra allting själv. När en ensam hantverkare gör en stol kanske det tar en vecka, men om han är bäst på själva strukturen, och slår sig ihop med en som kan måla och en annan som är bra på att sy stolsdynor, kan de tillsammans göra en stol om dagen. Om de får tillgång till moderna maskiner kan de göra hundra stolar om dagen. Det ökar värdet på deras arbete.

Den tekniska utvecklingen gör att nya maskiner kan tillverka gamla typer av varor billigare, och ställer nya uppfinningar och produkter till människors förfogande. Denna ständiga produktivetsförbättring genom arbetsfördelning och bättre teknik har gjort att en timmes arbete är värd ungefär 25 gånger mer i dag än den var i mitten av 1800-talet. Följaktligen får anställda ungefär 25 gånger så mycket som då, i form av högre lön, bättre arbetsmiljö och kortare arbetstid. När en människas arbete blir mer värdefullt vill fler företag köpa det och de tvingas då höja lönen och förbättra arbetssituationen för att få tag på arbetskraft. Om lönerna i stället höjs snabbare än produktivitet, genom lagar eller kollektivavtal, innebär det att människor kommer att avskedas, eftersom deras arbete inte är värt det som arbetsgivaren tvingas betala. Alternativt gör man som politikerna länge gjorde i Sverige, suddar ut löneökningarna genom att öka infla-

tionen, så att alla kan behålla jobben. I så fall blir löneökningen naturligtvis en chimär. Det är bara genom tillväxt och produktivitet som reallönerna kan öka.

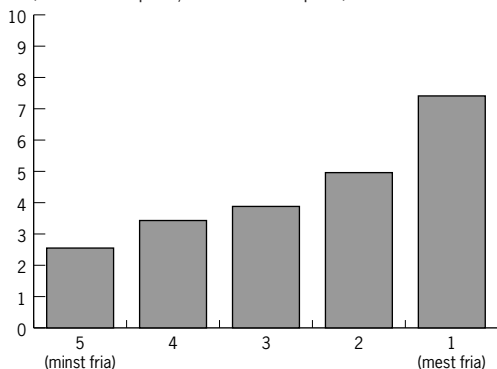
Alla politiska och ekonomiska system kräver regler, även den mest liberala kapitalismen. Den förutsätter regler om vad som är legitimt ägande, om kontrakts skrivande, om hur tvister ska lösas och många andra saker. Detta är regler som krävs för att marknadsekonomin ska fungera. Men det finns också regler som hindrar marknadsekonomin från att fungera. Det är regleringar som går in och detaljstyr och avgör hur människor ska använda sin egendom, gör det svårt att starta en viss verksamhet genom licenser och tillstånd, eller ställer upp begränsande regler för priser och affärer. Dessa regleringar tjänar mest till att ge större makt över ekonomin till myndigheter som inte själva verkar i den, och som inte har riskerat egna pengar. De blir en tung börda för dem som skapar vårt välstånd. Bara i Sverige har företagare ca 20 000 regler att hålla reda på. Då är det begripligt att inte fler omsätter sina goda idéer i företagande.

Dessa regler är skadliga också på ett annat sätt. Hinder för nödvändig verksamhet gör att en stor del av ett företags tid går åt till att försöka komma runt dessa regler – tid som annars hade kunnat användas till produktion. Om det är för svårt jobbar man i stället svart och går därmed miste om rättsapparaten skydd av transaktionerna. Många företag kommer att använda resurser för att få politiker att anpassa reglerna till sina behov – resurser som annars hade kunnat användas till investeringar. Många kommer att frestas ta genvägar, och byråkrater kommer att stå till tjänst mot rejäla mutor, särskilt i fattiga länder där lönerna är låga och regelsystemen oordnade. Det vanligaste sättet att få ett land genomsyrat av korruption än att införa krav på tillstånd och kontroller för att producera, för att importera, för att exportera, för att investera. Redan för mer än två och ett halvt årtusende sedan förklarade den österländske vishetsläraren Lao-tse att ”Ju mer lagar som utfärdas, desto större blir antalet tjuvar och banditer”.



## Ekonomisk frihet minskar korruptionen

Frihet från korruption, enligt Transparency Internationals betyg (1 mest korruption, 10 minst korruption)



Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl, 2001.

Om man vill ha renhåriga regler och omutliga tjänstemän finns det inget effektivare medel än att avreglera rejält. Kampen mot korruption är, enligt Amartya Sen, ett alldeles tillräckligt skäl för u-länder att avreglera sina ekonomier – även om det inte skulle leda till några ekonomiska fördelar i övrigt.<sup>24</sup>

<sup>24</sup> Sen 1999, sid 276.

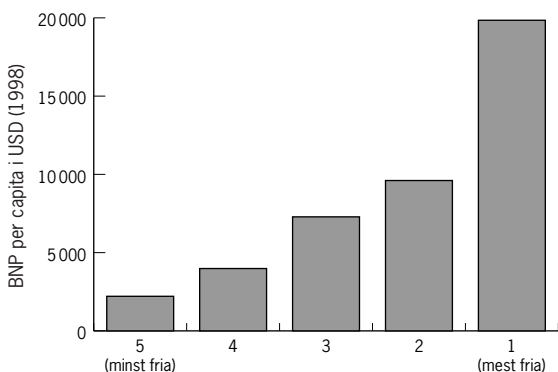
## Den välsignade tillväxten

All erfarenhet pekar på att det är i liberala regimer som välstånd skapas och utveckling upprätthållas. Politik och ekonomi är inga exakta vetenskaper. Vi kan inte göra laboratorieexperiment för att utröna vilka system som fungerar och vilka som inte gör det. Men det finns nog inget samhällsfenomen som vi kommer så nära detta med, som just kapitalismen. Det finns en rad exempel där en likartad befolkning, med likartade förutsättningar och samma språk och normer, utsätts för två olika system, ett marknadsekonomiskt och ett planekonomiskt, centralstyrt. Ett är när Tyskland delades i kapitalistiska Väst- och kommunistiska Östtyskland, där man talade om ett ekonomiskt under i den västra delen, som till slut fick betala hela kostnaden för återförening med den sönderrostade östra delen, trots att detta land var rikast av alla sina östeuropeiska gelikar. Samma sak inträffade med det kapitalistiska Sydkorea och det kommunistiska Nordkorea. Det förra var en av de asiatiska tigrar som övertygade världen om att u-länder kan utvecklas. På 1960-talet var det lika fattigt som Bangladesh, i dag är det nästan lika rikt som ett västeuropeiskt land, med världens tionde största ekonomi. Nordkoreas ekonomi, däremot, kollapsade fullständigt och landet lider av massvält. Man kan också se skillnaden mellan marknadsekonomiska Taiwan, som har genomgått en av historiens snabbaste ekonomiska utvecklingar, och det kommunistiska Fastlandskina som led av svält och misär tills det fann för gott att börja öppna marknaderna.

Sambandet visar sig över hela världen. Ju högre grad av ekonomisk liberalism i ett land, desto större chans har det att nå högre välstånd, snabbare tillväxt, högre levnadsstandard och högre medellivslängd. I

de ekonomiskt mest fria länderna är människor nästan tio gånger så rika som i de minst fria, och de lever mer än tjugo år längre!

### **Ekonomisk frihet ger välstånd**



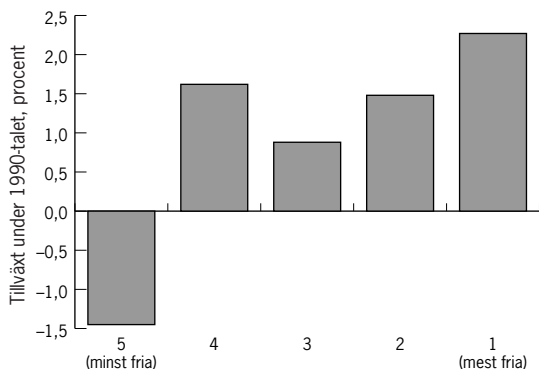
Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl, 2001.<sup>25</sup>

Den ekonomiska utvecklingen under de senaste två seklen saknar motstycke före marknadsekonomins genombrott på 1800-talet. Normaltillståndet i historien är ju att människan var mer eller mindre

<sup>25</sup> Diagrammen visar naturligtvis inte vad som är orsak och vad som är verkan. De skulle kunna vara förenliga med att länder som blir rika och välmående därefter börjar liberalisera ekonomin. Det är en faktor som spelar in, men när man tittar på de länder som döljer sig bakom siffrorna går sambandet främst åt andra hållet, liberaliseringar åtföljs av tillväxt. Ingenting jag säger här ska tas till intäkt för att historia, kultur och andra faktorer inte skulle ha betydelse för länders utveckling. Tvärtom tror jag att t ex människors idéer och uppfattningar har väldig betydelse för ekonomisk utveckling, men här koncentrerar jag mig på de politiska faktorerna, och de påverkar naturligtvis också människors drivkrafter.

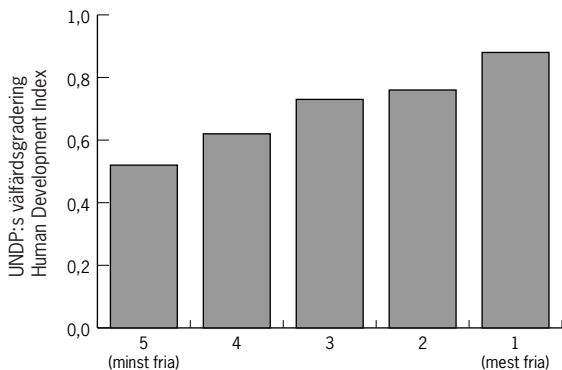
## **Ekonomisk frihet ger tillväxt**



Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl, 2001.

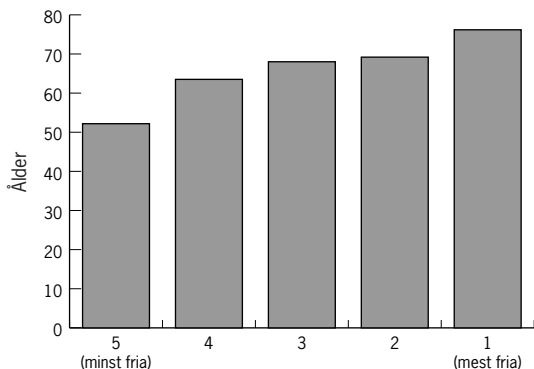
## **Ekonomisk frihet ökar levnadsstandarden**



Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl, 2001.

## **Ekonomisk frihet ökar medellivslängden**



Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl, 2001.

utfattig och överlevde från dag till dag. Medeltidseuropén levde ofta kroniskt undernärdd, och arbetade i sitt enda klädesplagg i hus som var så fulla med smuts och insekter att en historiker skrivit att: ”Det enda som kan sägas till deras fördel ur hälsosynpunkt är att de mycket lätt brann ned!”<sup>26</sup> Efter 1500-talet, då olika delar av världen mycket sakta och i blygsam skala började idka utbyte, hittar vi exempel på tillväxt, men det var oerhört marginellt.

Fattigdomen var på 1700-talet någorlunda likartad på de olika kontinenterna. Enligt de högst osäkra beräkningarna var Europa endast 20 procent rikare än de andra världsdelarna. För 180 år sedan, kring år 1820, började Europa tack vare den industriella revolutionen dra ifrån. Men fattigdomen var ändå skriande. Per capita-inkomsterna låg på 1 000–1 500 dollar i de allra rikaste europeiska länderna – ungefär samma nivå som i dagens Bolivia eller Kazakstan. Inte ens om

<sup>26</sup> Buer citerad i Rand 1967, sid 114.

vi hade fördelat alla inkomster lika hade det räckt till mer än en tillvaro i djupaste misär, utan rent vatten, mat för dagen, och mer än något enstaka klädesplagg. Ungefär 75 procent av världens befolkning levde i extrem fattigdom. Det är nivåer som i dag knappt finns kvar någonstans i världen, det är bara de allra fattigaste länderna som kommer i närheten, till exempel Mali, Zambia och Nigeria. Under de 200 åren därefter har per capita-inkomsterna mångdubblats i hela världen. Under de drygt 300 åren mellan 1500 och 1820 har den globala tillväxten beräknats vara endast en trettiondedel av den som världen har upplevt sedan dess.<sup>27</sup> I Europa har inkomsterna mer än tiodubblats. Under det senaste halvsekle har också Asien satt fart, och eftersom vägen till välstånd redan är känd har de kunnat vandra den ännu snabbare. Levnadsstandarden är i dag åtta gånger högre i Japan och sex gånger högre i Kina än den var 1950.

Ökade investeringar och drivkraften att komma på bättre och effektivare lösningar på gamla problem gör att vi kan producera mer, och att tillväxten ökar. Det tar fram nya idéer och maskiner som gör att arbetskraften kan producera mer. Bruttonationalprodukten, BNP, är ett mått på värdet av alla varor och tjänster som produceras i ett land. När vi undersöker detta värde per invånare i ett land, ”per capita” (”per huvud”), får vi ett grovt mått på hur rikt det landet är. Tillväxt – att vi producerar mer varor och tjänster – låter säkert inte som det mest spännande på jorden i allas öron, det har till och med utvecklats en hånfull inställning till tillväxt i vissa radikala kretsar. Den som bryr sig om det är ”ekonomistisk” eller ”tillväxtfanatiker”. Det kan delvis vara en sund reaktion mot att vissa har börjat se det som självändamål, att hög BNP är ett mål i sig. Men tillväxt innebär helt enkelt att produktionen växer, och med den välståndet och möjligheterna. I vår rika värld kan det vara förutsättningen för att börja spara, konsumera mer, satsa på välfärd, eller helt enkelt arbeta mindre

---

27 Maddison 1995.

för samma betalning. I u-länderna kan det innebära skillnaden mellan liv och död, utveckling och stagnation, för det är tillväxt som kan ge utrymme för hälsosamma livsmedel och rent dricksvatten.<sup>28</sup>

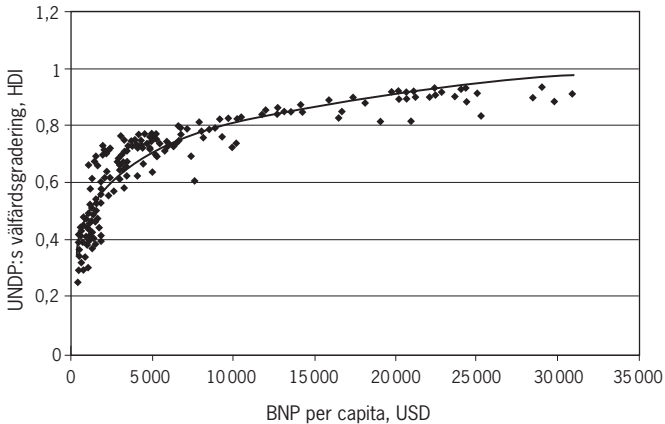
I den indiska vardagen har tillväxten sedan 1980-talet inneburit att lerhyddorna ersatts med tegelhus, och de klafsiga stigarna stenlagts och asfalterats. Radioapparater har blivit vanliga och 40 procent av befolkningen har tillgång till TV. Elektricitet har blivit allas egendom och de mörka gränderna har lyst upp. Gränderna stinker inte längre av avfall, och ordentliga avlopp för bort smittohärdarna. Även de fattiga har fått råd med kläder och skor. Det tydligaste exemplet på vad tillväxt innebär är att den indiska kvinnan inte längre tvättar hälften av sin sari – klädedräkten – åt gången. Det behövde hon göra förr därför att hon bara hade en, och var tvungen att tvätta den medan hon hade den på sig.

Tillväxt innebär också möjligheter och makt för människor. Det gör att vanliga indier slipper anlita den lokale ockraren som skuldsätter dem för livet, och i stället kan vända sig till en bank. Man kan söka jobb på olika håll, hos olika företagare, och de fattiga slipper därmed ifrån den makt som byns godsägare har haft över deras liv och död. Även om Indien har haft demokratiska val, är sådana inte av särskilt stor betydelse om de fattiga ändå är fullständigt beroende av den lokala elitens välvilja. Då måste de ändå rösta som dessa kräver. Föräldrar i den fattiga delen av världen sätter inte sina barn i arbete för att de tycker det är kul, utan för att de behöver inkomsterna för att klara familjens försörjning. Tillväxt ger dem bättre inkomster och ökar

---

28 Inställningen att tillväxt är ett mål i sig är barock. Det skulle innebära att det viktiga är att det bara produceras så mycket som möjligt. Den tillväxten kan lätt skapas genom att staten tar allas pengar och sätter igång en enorm produktion av saker som människor inte vill ha, t ex stål och krigsmaterial i Sovjetunionen. Tillväxten måste ske på människors villkor, det vill säga att det produceras sådant som människor efterfrågar. Det är därför det i grund och botten bara är i en marknadsekonomi, där efterfrågan slår igenom i priser och produktion, som tillväxten verkligen sker på områden som gynnar människor.

## Inkomster och levnadsstandard går hand i hand



Källa: Melchior, Telle & Wigg, 2000, sid 96.

avkastningen av utbildning, vilket gör att de kan sätta barnen i skola i stället. Det ökar också individernas möjligheter inom familjen. En lag mot kvinnomisshandel kan vara verkningslös om kvinnan för sin överlevnad är ekonomiskt beroende av maken. Då kommer hon ändå inte att anmäla honom eller lämna honom. När ekonomin växer och mer produktion kommer till stånd får kvinnan möjlighet att ta ett eget arbete utanför hemmet. Hon blir mindre beroende av makens godtycke.

"På min mammas tid var det kvinnans lott att acceptera och stå ut. Så ville jag inte få det. Jag kan säga ifrån. Livets mening är inte bara att offra, man måste också kunna få njuta. Det tror jag är den stora förändringen som



äger rum i Japan. Folk vill inte längre bara jobba och jobba. Numera vill de också hinna med att leva gott och ha lite roligt.”

*Den 29-åriga japanskan Eriko som inte blev bonde som föräldrarna, utan reklamtecknare.<sup>29</sup>*

Ibland hävdas det att tillväxt bara kommer de rika till del, samtidigt som samhällets fattiga halkar efter. Det är en märklig föreställning. Varför skulle fattiga tjäna mindre än andra på att samhället blir rika? Två ekonomer vid Världsbanken, David Dollar och Aart Kraay, har studerat inkomststatistik från 80 länder under 40 år för att se om detta verkligen stämde. Deras studier visar att tillväxt gynnar fattiga i lika hög grad som rika. Vid 1 procents tillväxt får den fattige i genomsnitt 1 procents högre inkomst, vid 10 procents tillväxt får den fattige i genomsnitt 10 procents högre inkomst. Inte överallt eller alltid, det finns undantag och variationer, men i genomsnitt. Resultatet överensstämmer med en lång rad andra undersökningar, medan det är mycket svårt att hitta några studier som tyder på motsatsen.<sup>30</sup>

Det innebär att det bästa botemedlet mot fattigdom är tillväxt. Vissa ekonomer har talat om ”trickle down”-effekten (ungefär ”sippa ned”), att vissa går före och blir rika först, och sedan sipprar delar av detta välstånd ned till de fattiga, när de rika efterfrågar varor och tjänster av dem. Tesen påminner inte så lite om bilden av att den fattige får smulor från den rike mannens bord. Men det är en helt felaktig bild av den faktiska effekten av tillväxt. Det som händer är tvärtom att fattiga i ungefär samma grad och takt som de rika drar till sig vinsterna av tillväxten. De tjänar omedelbart på att deras arbetskraft

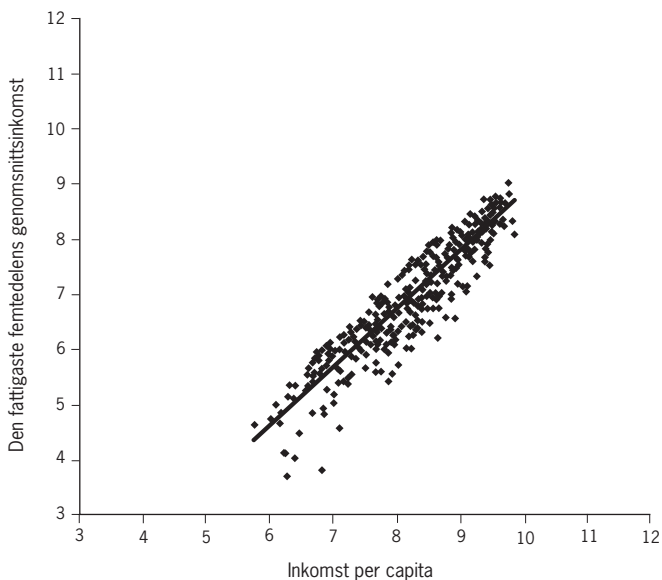
---

29 Berg & Karlsson 2000, sid 245.

30 Dollar & Kraay 2000a. För en nyanserad genomgång av debatten kring rapporten, se Vlachos 2000. Bland de rapporter som styrker resultatet finns bl a Gallup, Radelet & Warner 1998, som tyder på att de fattiga till och med tjänar proportionellt något mer på tillväxt än andra grupper.

## Tillväxt gynnar de fattiga.

Samband mellan välstånd och de fattigas inkomster i 80 studerade länder



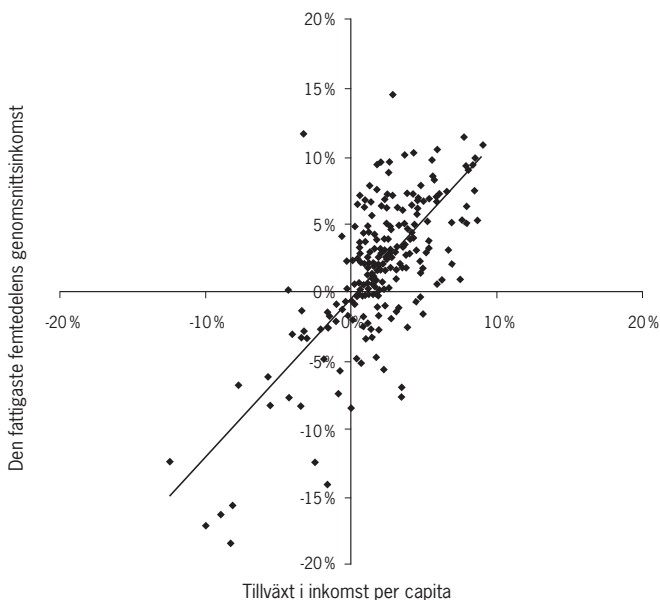
Källa: Dollar & Kraay, 2000a.

blir mer värd och på att de varor de köper blir billigare i förhållande till inkomsten.

Det finns inget land som har lyckats minska fattigdomen utan att ha långsiktig tillväxt. Det finns inte heller något motsatt exempel, det vill säga ett land som har haft en långsiktigt hållbar tillväxt utan att det haft gynnsam effekt på den fattiga befolkningen. Ännu intressantare är att det inte finns något exempel på ett land som på sikt har vuxit med stabila nivåer, utan att ha öppnat sina marknader. Världsbankens senaste *World Development Report* innehåller mycket

## Tillväxt gynnar de fattiga.

Samband mellan välstånd och de fattigas inkomster i 80 studerade länder



Källa: Dollar & Kraay, 2000a.

retorik om att tillväxt inte är allt och inte är tillräckligt för utveckling, utan tvekan under inflytande av den växande globaliserings skeptiska rörelsen. Men rapportens tabeller visar samtidigt att ju högre tillväxt ett land har haft de senaste tjugo åren, desto snabbare har det också minskat fattigdomen, spädbarnsdödligheten och analfabetismen. I de länder som kom sist i tillväxtligan hade till och med fattigdomen vuxit. Det är möjligt att tillväxt inte i sig är tillräckligt för en god utveckling för alla. Men det är uppenbarligen nödvändigt.

Om vi har 3 procents tillväxt per år innebär det att ekonomin, vårt kapital och våra inkomster fördubblas vart 23:e år. Om tillväxten är dubbelt så stor sker fördubblingen ungefär vart 12:e år. Det är en makalös välståndsförbättring i jämförelse med vilken även kraftfulla statliga åtgärder för omfördelning av inkomster framstår som futtiga. Och inte bara futtiga, utan rent av farliga, eftersom höga skatter som finansierar detta kan medföra att tillväxten sätts i fara. Då offerar man stora långsiktiga vinster för nästan alla, för små omedelbara vinster åt några få.

Det som framför allt förbättrar ett samhälles ekonomi är att människor sparar, investerar och arbetar. Höga skatter på arbete, sparande och kapital är därmed, med John Stuart Mills ord: ”att bestraffa människor för att de har arbetat hårdare och sparat mer än sina grannar”. Det är att bestraffa det som gynnar samhället allra mest. Som någon har uttryckt det: ”Böter är ett slags skatt på att göra fel, skatt är ett slags böter på att göra rätt.” Vi har alkoholskatt för att minska konsumtionen av alkohol, tobaksskatt för att minska rökningen och miljöskatter för att minska utsläppen. Vad tror vi då att beskattning av ansträngning, arbete och sparande får? Det leder till att många inte kommer att anstränga sig med att arbeta, investera och komma på nya idéer, när det mesta av inkomsterna ändå går till staten. Det leder till att företag lägger allt mer tid på att komma undan skatt, tid som de hade kunnat använda till konstruktivt arbete. Det leder till att människor använder mer tid åt saker som de inte är bra på. Kirurgen stannar hemma och målar om vardagsrummet i stället för att ägna sig åt det hon är bäst på, att rädda människoliv. Då slipper hon nämligen skatten på sitt arbete och slipper betala skatt på lönen till målaren.<sup>31</sup>

---

31 Se Åsa Hanssons doktorsavhandling *Limits of tax policy* som tyder på att om skattestrycket stiger med en procentenhet i ett utvecklat industriland minskar den årliga tillväxten med ca 0,23 procentenheter. Sammanställningen av forskning i Leufstedt & Voltaire 1998, pekar på att en ökning av den offentliga sektorn med 10 procentenheter minskar tillväxten med ca 1,5 procentenheter.

I en dynamisk marknadsekonomi råder dessutom social rörlighet. Den som är fattig i dag är det inte nödvändigtvis i morgon. Möjligheterna att höja sin levnadsstandard genom egen ansträngning, utbildning och sparande är stor i frånvaro av fasta privilegier och höga skatter. Fyra femtedelar av de amerikanska miljonärerna har tjänat ihop sina pengar själva, och inte förvärvat dem genom arv.

Den fattigaste femtedelen i en kapitalistisk ekonomi som den amerikanska tjänar i och för sig bara 3,6 procent av USA:s BNP, en andel som inte verkar växa. Men om man ser så statistiskt på inkomstklyftorna glömmer man att det ständigt pågår en rörlighet inom de olika grupperna – uppåt. Delvis för att lönerna stiger med högre utbildning och längre tid i arbetslivet. Bara 5,1 procent av de amerikaner som tillhörde den fattigaste femtedelen 1975 var kvar bland de fattigaste 1991. Nästan 30 procent av dem hade under den tiden rört sig upp till den rikaste femtedelen, och totalt 60 procent av dem hade kommit till någon av de rikaste två femtedelarna. De personer som tillhörde den fattigaste femtedelen 1975 hade 1991 ökat sin årsinkomst (som då var endast 1 263 dollar i 1997 års penningvärde) med hela 27 745 dollar, en i absoluta tal mer än sex gånger större ökning än den rikaste femtedelen fått.

Det bästa botemedlet mot fattigdom är alltså möjligheten att göra något åt sin situation. Den som ramlar under fattigdomstrecket i USA är i genomsnitt bara kvar därunder i 4,2 månader. Endast 4 procent av den amerikanska befolkningen är långtidsfattig, det vill säga fattig längre än två år. Samtidigt fylls den fattigaste femtedelen på med nya personer, studenter och invandrare, som sedan klättrar uppåt i välstånd.<sup>32</sup>

---

32 Cox & Alm 1999, kap 4. Vissa har hävdat att denna sociala rörlighet är större i Sverige, trots högre skattetryck. Men det beror förmodligen på en sammanblandning. Det är lättare att ta sig in i ett nytt inkomstskikt i Sverige, därför att löneskillnaderna är så små här, men det är å andra sidan svårare att öka sin lön i kronor och ören.

## Frihet eller jämlikhet?

### Varför välja?

Många tror att liberaliseringar och ekonomisk tillväxt innebär att ojämlikheten i ett samhälle ökar. Återigen vill jag påpeka att det inte är den avgörande frågan. Det viktiga är hur bra man har det, inte hur bra man har det i förhållande till andra. Det viktiga är att så många som möjligt får det bättre, och det är inte ett resultat som är dåligt bara för att vissa får det bättre ännu snabbare än andra. Men det finns flera orsaker till att jämlikhet är eftersträvansvärt. En av dem är att det är sympatiskt att människor inte har väldigt olikartade utgångspunkter i livet. Det är viktigt att alla har likartade chanser – inte så viktigt att det till exempel är värt att minska allas chanser för att de ska bli så lika som möjligt, men i alla fall tillräckligt viktigt för att det ska vara ett problem om samhället blir väldigt ojämnt. Därför är det viktigt att granska denna invändning.

En annan anledning är att jämlikhet faktiskt stimulerar tillväxt, tvärtemot vad som ofta hävdas. I ett väldigt fattigt samhälle kan det visserligen behövas en viss ojämlikhet för att någon alls ska kunna börja spara och investera. Men många studier visar att samhällen med hög jämlikhet i genomsnitt får större ekonomisk tillväxt än ojämlika samhällen, särskilt om ojämlikheten gäller markägande. En orsak till sambandet är att stater med större jämlikhet kan förväntas ha högre stabilitet och inte lika mycket politisk oro. Ojämlikhet kan leda till konflikter, eller krav på högre skatter och mer fördelningspolitik, som hotar tillväxten.

Men en viktigare orsak är att människor måste ha en viss mängd grundtillgångar, till exempel mark i en utvecklad ekonomi och

utbildning i en modern ekonomi, för att de ska kunna arbeta effektivt och utveckla samhället. Det viktiga är alltså en jämlikhet i tillgångar, inte det vi brukar syfta på i den svenska debatten, likhet i till exempel inkomster och vinster. Det viktiga i ett u-land som har gamla orättvisa feudala strukturer och där en liten elit äger marken, är alltså jordreformer så att fler får del av jorden och därför kan delta i ekonomin. Det viktiga är att hela befolkningen får utbildning och att alla har goda möjligheter att låna pengar, om de har idéer till företagsprojekt. Ingen ska diskrimineras eller marginaliseras, eller hindras att konkurrera om positioner och inkomster genom licenskrav, förbud och privilegier. En sådan jämlikhet sporrar den ekonomiska dynamiken, medan en omfördelning av inkomster snarare minskar den eftersom det gör att det lönar sig sämre att utbilda sig, arbeta och genomföra nya idéer.

Något förenklat är det likhet i chanser som är det viktiga, inte i resultat. Det viktiga är att alla har vissa grundläggande möjligheter, och sedan själva får pröva sig fram och nå olika resultat, vilket är två sidor av samma mynt: Människor har möjligheten att arbeta och pröva sig fram, och rätten att tjäna på det om det går bra. Resultatet blir ett samhälle som uppmuntrar social rörlighet och belönar initiativ och ansträngning, och följaktligen också får ökat välstånd. Det är alltså inte inkomstskillnader i sig som är farliga för utvecklingen, utan den diskriminering och de privilegier som är orsaken till denna inkomstskillnad i odemokratiska stater. Detta styrks av att sambandet mellan jämlikhet och tillväxt är tydligt i icke-demokratiska stater, men inte påvisbart i moderna, frihetliga stater.<sup>33</sup>

Men kan det vara så att motsatsen gäller, att ökad tillväxt leder till ökad ojämlikhet, vilket många hävdar? Ekonomer talar ibland om "Kuznets u-kurva", som bygger på en artikel av ekonomen Simon

---

33 Om tillgångsjämlikhet vs inkomstjämlighet, se Deininger & Olinto 2000, om sambandet med demokrati, se Deininger & Squire 1998.

Kuznets från 1955, där han hävdade att ekonomisk tillväxt i ett samhälle inledningsvis leder till ökad ojämlikhet, för att först efter någon tid leda till minskad ojämlikhet. Denna tes har av många accepterats som en sanning, och ibland använts för att misskreditera idén om tillväxt, eller åtminstone för att ställa krav på statlig fördelningspolitik. Kuznets själv drog inte så drastiska slutsatser. Tvärtom förklarade han att artikeln byggde på ”5 procent empirisk information och 95 procent spekulation”, och tillade att ”så länge man vet att det bygger på en mängd aningar som behöver undersökas ytterligare snarare än en rad bevisade slutsatser, kan det inte leda till mycket skada”.<sup>34</sup>

Om man följer Kuznets rekommendation och undersöker vad som har hänt sedan 50-talet, inser man att hans preliminära slutsats inte är allmängiltig. Visst kan det hända att tillväxt initialt leder till ojämlikhet. Men det är inte något generellt samband. Det finns länder som har haft hög tillväxt som har medfört minskade inkomstskillnader, som Indonesien, Malaysia, Taiwan, Sydkorea och Mauritius, och det finns länder där tillväxten har medfört större inkomstskillnader, som Kina, Thailand, Pakistan och Brasilien. På samma sätt har det gått åt olika håll i länder som har haft låg eller negativ tillväxt. Jämlikheten har ökat i Kuba, Colombia och Marocko, medan den har minskat i Kenya, Etiopien och Mexiko under 80-talet och Ryssland under 90-talet. Det är andra aspekter, som utgångsläge och inhemsk politik som avgör fördelningen. Världsbanken sammanfattar sakläget som att:

*Tillgänglig statistik visar inget stabilt förhållande mellan tillväxt och ojämlikhet. I genomsnitt har ojämlikheten inom länder varken minskat eller ökat under de senaste 30 åren.*<sup>35</sup>

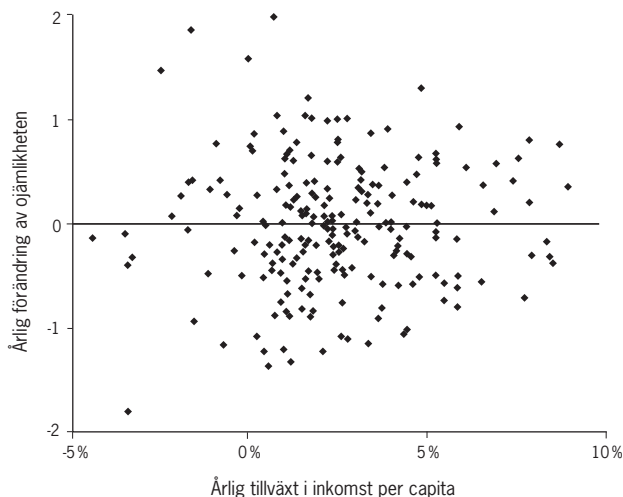
34 Kuznets 1955, sid 26.

35 World Bank 2000c. De data som vederlägger Kuznets presenteras i Deininger & Squire 1998, sid 259–287. För en genomgång av forskningen, se Bigsten & Levin 2000.



## Tillväxt ökar inte ojämlikheten.

Samband mellan tillväxt och ojämlikhet i 80 studerade länder.



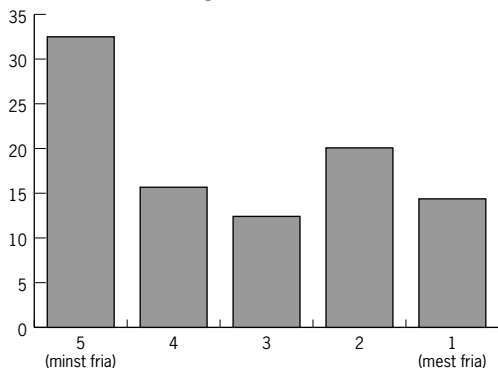
Källa: Dollar & Kraay, 2000a.

När ekonomen G W Scully studerade jämlikheten i 70 länder visade det sig att inkomsterna var *jämnare fördelade* i länder som hade en liberal ekonomi, öppna marknader och skydd för äganderätt. Det berodde främst på att medelklassen hade mer och överklassen mindre i fria än i ofria ekonomier. Den andel av landets inkomst som gick till den rikaste femtedelen av befolkningen var 25 procent lägre i ”mest fria” ekonomier, än i ”minst fria” ekonomier. Den andel som gick till den fattigaste femtedelen i ett samhälle påverkades inte av hur fri ekonomin var, men deras faktiska inkomster var betydligt större i liberala ekonomier.<sup>36</sup>

<sup>36</sup> Scully 1992.

## Ekonomisk frihet ökar jämlikheten

Så många gånger större är den rikaste femtedelens inkomster än den fattigaste femtedelens i olika länder



Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl 2000.

Högre grad av ekonomisk liberalism verkar alltså, tvärt emot populäruppfattningen, innebära mer ekonomisk jämlikhet. Det säger emellertid inget om hur förändringar i nivån påverkar jämlikheten. Det skulle ju kunna vara så att snabba liberaliseringsprogram och systemskiften kan påverka jämlikheten negativt. Men inte heller det verkar stämma. Den svenske nationalekonomen Niclas Berggren har undersökt hur en ökning av den ekonomiska friheten påverkar den ekonomiska jämlikheten. I de länder som har liberaliserat sina ekonomier sedan 1985 har jämlikheten *ökad*, medan den har stått still eller minskat i länder som har avstått från liberaliseringar. Den snabbaste ökningen av jämlikheten sker i fattiga u-länder som snabbt reformerar sina ekonomier. Berggrens resultat pekar på att det är två aspekter som framför allt ökar jämlikheten i ett samhälle, frihet för internatio-

nell handel och för internationella kapitalrörelser – de två mest globaliserande reformerna.<sup>37</sup>

Det är ett mönster som bekräftas av en annorlunda kategorisering av länder, en som mäter hur ”globaliserade” de är. A T Kearny och Foreign Policy har försökt ta fram ett ”globaliseringsindex”, en uppskattning av hur mycket ett lands invånare handlar, investerar, kommunicerar och reser över gränserna. Det visar sig att de globaliserade länderna inte alls är mer jämlika, utan tvärtom:

*det allmänna sambandet mellan mer globalisering och mer jämlika inkomster håller för de flesta länder, både i utvecklade ekonomier och i u-länder*<sup>38</sup>

Både liberaler och socialister brukar säga att individuell frihet och ekonomisk jämlikhet står i motsats till varandra, för att förklara varför de går emot ett av dessa värden, som många uppskattar. Det må vara korrekt på det viset att man väljer att fokusera på den ena av dessa i sin politik. Men det är inte sant att de är motstridiga. Tvärtom tyder mycket på att jämlikhet i frihet även ger ekonomisk jämlikhet. Äganderätt, näringsfrihet, frihandel och minskad inflation ger både tillväxt och jämlikhet.

---

37 Niclas Berggren 1999.

38 ”Measuring globalization”, *Foreign Policy*, jan/feb 2001. Enligt detta index är världens mest globaliserade land lilla Singapore, strax före Nederländerna och Sverige. Ett land som USA kommer först på 12:e plats. Men det är delvis en illusion, då landet är så stort att det rymmer mycket mer långväga resor, handel och kommunikationer inom gränserna än små länder.

## Äganderätt – för de fattigas skull

Det här är överraskande resultat för alla som har fått höra att kapitalismen är de rikas och privilegierades ideologi. Förhållandena är de motsatta. Den fria marknaden är motsatsen till privilegiesamhällen. I en marknadsekonomi kan man bara behålla en god ekonomisk position genom att förbättra sin produktion och erbjuda människor bra varor eller tjänster. Det är i de reglerade ekonomierna, med utdelning av förmåner och monopol till favoriserade grupper, som de rådande förhållandena cementeras. Den som har kontakter, möjlighet att betala mutor och tid och kunskap att plöja genom tjocka volymer av regleringar, får starta företag och bedriva handel. Den fattige får aldrig en chans, inte ens att starta enklare verksamheter som ett bageri eller en kvartersbutik. I ett kapitalistiskt samhälle är det fritt fram för den som har idéer och vilja att pröva sig fram, även om de inte är härs-karnas gunstlingar.

Globaliseringen är särskilt viktig ur denna synvinkel, därför att den ruckar på maktförhållanden och frigör människor från de lokala makthavarna. Frihandeln ger konsumenter möjlighet att köpa varor och välja lösningar från andra än de lokala monopolisterna. Fria kapitalrörelser gör att även fattiga människor med goda idéer kan finansiera affärsidéer och projekt. Fri etableringsrätt gör att byns enda arbetsgivare måste erbjuda högre löner och bättre arbetsvillkor för att locka till sig arbetskraft, eftersom den annars kan gå någon annanstans.

Ofta utmålar vänstern liberalismen som de rikas ideologi, eftersom den slår vakt om äganderätten. Men att försvara privat egendom är inte detsamma som att cementera rådande egendomsförhållanden. Empirin visar att det inte främst är de rika som tjänar på att äganderätter skydd-

das. Ofta kan det tvärtom vara de utsatta som har mest att förlora på ett samhälle utan stabila äganderätter. Då är det de som har mest politisk makt och kontakter som klarar sig bäst och lägger beslag på resurserna. Där det finns privat egendom kanaliseras resurser och inkomster främst till dem som är produktiva och som erbjuder tjänster på marknaden och arbetsplatsen, och där har eftersatta grupper mycket större möjlighet att hävda sig än i ett system styrt av makt och vänskapskorruption. Dessutom är det de som har mest att tjäna på att varorna ständigt blir billigare i förhållande till inkomsterna, vilket den äganderättsbaserade konkurrensen bidrar till. Det äganderätt framför allt medför är att ge möjlighet till förutseende och egna initiativ. Det sporrar tillväxten och fördelar frukterna genomsnittligen jämlikt mellan rika och fattiga. Det innebär att införande av skydd för privat egendom i ett samhälle har lika gynnsam fördelningseffekt för de fattiga som satsning på utbildning för alla har. Att skydd för äganderätten också tycks vara den allra mest tillväxtbefrämjande reformen gör inte saken sämre.<sup>39</sup>

Den peruanske ekonomen Hernando de Soto har mer än någon annan pekat på hur fattiga förlorar på frånvaron av äganderätter. I sin omvälvande bok *The mystery of capital* vänder han upp och ned på synen på världens fattiga. Problemet är inte att de är hjälplösa eller ens egendomslösa – utan äganderättslösa. I själva verket är de initiativrika människor, som sparar stora delar av sin inkomst, vilken de använder till att förbättra sin jord och sina bostäder. Efter många års resor och forskning uppskattar han grovt att fattiga människor i tredje världen och före detta kommuniststater innehar fast egendom (byggnader och tillhörande mark) till ett värde av ungefär 9,3 biljoner dollar mer än som är officiellt registrerat. Det är en ofantlig summa. Det är nästan lika mycket som det samlade värdet av alla företag på de rika ländernas aktiebörser, New York, Nasdaq, Toronto, Tokyo, London,

---

39 Se tex Dollar & Kraay 2000b resp 2000a. Om äganderättens betydelse för ekonomisk utveckling, se Rosenberg & Birdzell Jr 1991.

Frankfurt, Paris, Milano och ett dussin till. Men problemet är att staterna inte accepterar detta som äganderätter, utan vindlande byråkratiska processer. Människor i tredje världen tar allmänningar i anspråk, bygger enkla hus i kåkstäder som de ständigt förbättrar, och etablerar små kvartersföretag, precis som fattiga i västvärlden gjorde för ett par hundra år sedan. Problemet är att det i dagens u-länder är praktiskt taget omöjligt att registrera detta som egendom. Genom ett ambitiöst experiment illustrerar de Soto dessa problem, tillsammans med en rad kolleger reste han över världen och försökte registrera egendom. Resultatet är förfärande.

Att skaffa legala rättigheter till ett hus man byggt på offentlig mark i Peru krävde 207 olika administrativa moment på 52 olika myndighetskontor. Den som ville göra något så enkelt som att köra taxi eller starta en privat busslinje lagligt kunde vänta sig 26 månader av byråkratiska processer först. I Haiti kunde man bara få slå sig ned på en allmänning genom att leasa marken i fem år och därefter köpa den. Men att ens få tillstånd att leasa krävde 65 moment, vilket tog mer än två år. Att sedan köpa loss den tog betydligt längre tid. I Filippinerna kunde detsamma ta mer än 13 år. Att legalt registrera en tomt i den egyptiska öknen krävde 31 myndigheters tillstånd, vilket kunde ta mellan 5 och 14 år, att göra detsamma på jordbruksmark tog 6–11 år.

Att få en legal licens för en fabrik med två symaskiner i Limas kåkstäder tog 289 sextimmarsdagar, av resor till myndigheter, köande för att träffa rätt personer, fylla i blanketter och vänta på besked. Dessutom kostade processen totalt 1 231 dollar – mer än 30 gånger så mycket som minimimånadslönen.

För den som inte har stora resurser eller mäktiga kontakter är detta oöverstigliga hinder. Därför tvingas fattiga att leva, bo och sköta mikroföretag i den informella sektorn, utanför lagen. Det innebär att de inte har något juridiskt skydd, och därför inte vågar investera långsiktigt, även om de kan. Deras egendomar ingår inte i ett enhetligt äganderättssystem, som följer transaktioner och pekar ut en ägare.

Utan tydlighet om vem som äger vad, hur transaktioner ska gå till, vem som är ansvarig för betalningar och tjänster till adressen, förblir egendomen ”dött kapital”. De kan inte skaffa lån med egendomarna som säkerhet, vilket skulle kunna ge dem kapital för att finansiera barnens utbildning eller investeringar och utökad verksamhet. Det vanligaste sättet för småföretagare i rika länder att få kapital är alltså blockerat i u-länderna. Utan registrerad adress och möjlighet att få sin kreditvärdighet undersökt blir det ofta omöjligt att få tillgång till telefon, vatten och elektricitet. De kan inte ens sälja egendomen.

De kan inte heller expandera företagsverksamheten genom att sälja aktier i den. Eftersom ägare av mikroföretagen tvingas arbeta svart måste de alltid akta sig för byråkrater och poliser, eller betala dryga mutor. De måste alltså hålla verksamheten liten och dold, och går därför miste om storskalighetens fördelar. De vågar inte heller göra reklam eller bredda kundbasen för mycket. Man vågar sälja till de närmaste kvarteren, inte mer. Större affärer kan bara göras med medlemmar av familjen och människor man litar på.

de Soto menar att 50–75 procent av medborgarna i u-länder arbetar utanför lagens skydd, och att runt 80 procent av bostäder och mark inte är skrivna på den nuvarande ägaren. I ett land han besökte hade stadsmyndigheten själv anlagt en olaglig bosättning på allmän mark för att dess anställda skulle ha någonstans att bo. Det stora folkflertalet har alltså tillgångar som de inte tillåts dra nytta av fullt ut. På grund av frånvaron av äganderätt kan de inte använda sin egendom som grund för expansion – vilket var basen för västvärldens väg till välstånd. Bara en elit i u-länderna har kontakter som tillåter dem att bedriva modern ekonomisk verksamhet. Kapitalism utan äganderätt blir en kapitalism bara för eliten. Miljontals initiativrika och handlingskraftiga människor, som skulle kunna bli framtidens entreprenörer, fastnar i fattigdom.<sup>40</sup>

---

40 de Soto 2000.

Detta är en av orsakerna till att Rysslands ekonomi inte tycks utvecklas. Trots att kommunismen har fallit har den ryska staten fortfarande inte infört ett enhetligt system av privata äganderätter till jorden. Marken anses i allmänhet i grunden vara ägd av staten, och lånas eller arrenderas bara ut till brukarna. Att investera blir därför meningslöst, att sälja eller belåna otänkbart. Färre än 300 000 av totalt ca 10 miljoner ryska bönder har något som kan liknas vid äganderätt till sin jord. Staten har skarpa restriktioner för vad människor gör på den jord som egentligen är deras egen. Marksocialismen blockerar naturligtvis mängder av investeringsmöjligheter, men eftersom jorden ofta är grunden för lån hindrar det också utvecklingen av ett modernt creditsystem. Transaktionerna söker sig i stället till den svarta marknaden. Ibland utmålas Ryssland som något slags hyperkapitalism. Detta är utifrån alla rimliga begrepp om kapitalism nonsens. Den ryska marksocialismen, i kombination med ett formidabelt myller av näringsregleringar och handelskontroller, gör att Heritage Foundation bedömer att det bara är den 127:e friaste ekonomin av 155 undersökta, och Economic Freedom of the Worlds motsvarande sammanställning ser det som land 117 av 123, efter länder som Syrien och Rwanda.<sup>41</sup>

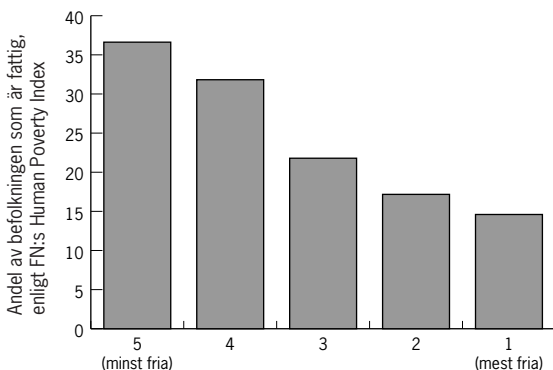
En annan viktig orsak till ojämlikhet är regleringen av jordbruket. Många u-länder har genom bland annat prisregleringar och leveranskrav försökt gynna stadsbefolkningen på böndernas bekostnad. Detta är en del av ett försök att tvinga fram en industrialisering genom att beskatta och reglera jordbruket så att överskottet förs över till industrin. Problemet är att det har medfört att jordbruket slagits sönder. Det har plundrats på resurser som hade behövts för att effektivisera livsmedelsproduktionen och faktiskt generera ett överskott. I många länder i Afrika och Latinamerika har detta skapat en ond cirkel, med stor utflyttning från den utarmade glesbygden till städerna. Men det

---

41 Gwartney, Lawson, Park & Skipton 2001, O'Driscoll Jr, Holmes & Kirkpatrick 2001.



## Ekonomisk frihet minskar fattigdomen



Världens länder indelade i femtedelar efter grad av ekonomisk frihet.

Källa: Gwartney & Lawson m fl, 2001.

finns ingen stor efterfrågan på industrivaror eftersom landsbygden fortfarande är fattig, så arbetslösheten och fattigdomen ökar i städerna – och med den hemlöshet, kriminalitet, prostitution. Den egendom de fattiga själva skaffar och sparar ihop till erkänns inte och registreras inte. Detta i sin tur gör att efterfrågan på jordbruksprodukter inte tar fart, varför urbaniseringen fortsätter. Utländsk efterfrågan är heller inte att räkna med när de rika länderna reser höga tullmurar mot jordbruksvaror.<sup>42</sup>

Det finns flera typer av antiliberal politik som drabbar fattiga särskilt mycket. En är inflation, som förstör penningvärdet. När staten snabbt ökar penningmängden raderar den ut de fattigas små monetära tillgångar, medan de rika som äger registrerad mark, fastigheter och företag klarar sig bättre. Att minska inflationen, och främst undvika

<sup>42</sup> Gunnarsson & Rojas 1997, sid 50f.

den typ av hyperinflation som många länder i tredje världen har drabbats av, är bland det viktigaste som kan göras för de mindre bemedlade, enligt Dollar och Kraays tidigare nämnda Världsbanksrapport. Ett klassiskt exempel på hyperinflation var den tyska på 20-talet som ruinerade medelklassen och gjorde människor mottagliga för Hitlers politik. Ett extremt exempel på motsatsen var när Argentina i slutet av 1989 raskt tog ned inflationen, och på bara drygt ett år minskade andelen fattiga i Buenos Aires med omnejd från 35 till 23 procent.

Ett annat samband som Dollar och Kraays resultat pekar på är att offentliga utgifter tycks skada inte bara tillväxten, utan särskilt de fattigaste i ett land. Det klingar falskt i öronen på dem som tror att offentliga utgifter är detsamma som att ta från rika och ge till de fattiga. I själva verket är det ofta tvärtom. Särskilt i fattiga och odemokratiska länder är det eliten, ledaren, hans släktingar och vänner och starka bolag, som får gräva i skattkistan, medan notan betalas av dem som saknar inflytande i huvudstadens palats. Överdimensionerade militärapparater lägger beslag på lejonparten av resurserna. Makt-havarna satsar hellre på prestigegivande storflygplatser, universitet och storstadssjukhus än på vägar, skolor och lokala sjukhus som verkligen skulle hjälpa människorna. I odemokratiska länder är den offentliga vården och utbildningen dessutom ofta riktad till de starka stödtrupperna och de mest välbärgade. Det bevisar hur falskt det var när svenska vänsterintellektuella på 60- och 70-talen förklarade att det inte var så viktigt med demokratiska fri- och rättigheter i u-länderna, eftersom de först behövde satsa på välfärdspolitik. Utan demokrati kommer den faktiskt existerande välfärdspolitiken inte de breda befolkningslagren till del.

Ett problem är att ineffektiva statsapparater inte kan utnyttja pengar på bästa vis. ”Jag har hört rykten om hjälp till de fattiga, men ingen verkar veta var den finns”, som en fattig indones uttryckte det i ett samtal. Förmodligen gick pengarna ned i lokala makthavares fickor. Samma problem finns i Indien, där byråkrati och korruption har gjort

fattighjälp till svarta hål. Att ge de fattiga ett bistånd på en krona genom det stora programmet för subventionerad mat har kostat den indiska staten 4 kronor och 30 öre. Det är naturligtvis en ren förlust för de fattiga att deras förnödenheter beskattas hårt för att de ska få tillbaka en betydligt mindre summa i hjälp.<sup>43</sup>

Kapitalismen är inget perfekt system, och inte bra för alla hela tiden. Globaliseringskritiker är duktiga på att peka på enskilda dåliga exempel – en fabrik som har lagts ned, en lön som har sänkts. Dessa kan mycket väl stämma. Men att bara uppmärksamma enstaka fall riskerar att fullständigt fördunkla insikten om hur ett politiskt system fungerar generellt, och vilka fantastiska värden det ger de allra flesta jämfört med andra alternativ. Vi kan hitta baksidor och problem med alla politiska och ekonomiska system. Men det kan inte leda till att vi avvisar alla lösningar. Att leta fram negativa exempel på vad som kan ske i en marknadsekonomi är ingen match. Med den metoden kan man visa att vatten eller eld är dåligt därför att några drunknar och andra brinner inne. Det ger inte något helhetsperspektiv.

I så fall bortser man fullständigt från den frihet och självständighet kapitalismen ger människor som aldrig har upplevt annat än förtryck. Man bortser också från den lugna och stabila lunken framåt som är grundregel i ett marknadsekonomiskt samhälle. Det är inte fel att identifiera problem och olyckor i ett på det hela taget lyckat system, om avsikten är konstruktiv, om man vill rätta till eller mildra detta. Men om det kombineras med att man dömer ut systemet som sådant, så blir man svaret skyldig. Vilket politiskt och ekonomiskt system skulle hantera det bättre? Och vad, i historien och i vår värld, tyder på det?

---

43 Berg & Karlsson 2000, sid 93f, citatet från World Bank 2000a, sid 85.

## Det ostasiatiska miraklet

För att få ledtrådar om hur politik påverkar utvecklingen kan det vara upplysande att jämföra de världsdelar som är efterkrigstidens två stora kontraster. Tillväxtmiraklen i östra Asien, respektive katastrofernas Afrika. Zambia var nästan dubbelt så rikt som Sydkorea 1964. I dag har Sydkorea nästan europeisk standard och är ungefär 27 gånger rikare än Zambia. Taiwanerna var förr ungefär lika fattiga som befolkningen i Kongo, i dag är de nästan lika rika som spanjorerna, medan Kongo nästan har stått still. Hur kunde det gå så bra i Asien – och så illa i Afrika?

Framgångsexemplet framför alla andra utvecklingsekonomier under efterkrigstiden har varit Ostasien, och främst Sydostasien. Efter andra världskriget var Japans ekonomi slagen i spillror och de nyss ockuperade länderna i dess närhet var utblottade, präglade av hunger och misär. Omvärlden trodde att länderna skulle slitas sönder av korruption, kriminalitet och gerillakrig. Men sedan 60-talet har dessa ”mirakelekonomier” haft en årlig tillväxt på ca 5–7 procent, och inkomsterna har fördubblats varje decennium. Sparande, investeringar och export har varit mycket stora och länderna har snabbt industrialiserats. Tidigare kolonier, som Singapore och Hongkong, har till och med gått om den tidigare brittiska kolonialmakten i välstånd.

I nästan alla dessa länder har den snabba utvecklingen skett med bibehållen, eller till och med ökad, ekonomisk jämlikhet. Detta trots en obefintlig omfördelningspolitik. Fattigdomen har minskat snabbt. I Indonesien har andelen i extrem fattigdom minskat från 58 till 15 procent, i Malaysia från 37 till 5 procent. Medellivslängden i de ostasiatiska länderna ökade 1960–90 från 56 till 71 år. Processen ledde

på sikt också till demokratisering i länder som Taiwan, Sydkorea och Thailand – och nu även Indonesien.

Detta är de stater som har bevisat att det är fullt möjligt för u-länder att industrialiseras och utvecklas. De visade också att det bara kan ske genom en i grunden kapitalistisk och utåtriktad ekonomi, inte med planhushållning och slutenhet. På senare tid har många ekonomer pekat på att även mirakekonomierna hade stora inslag av statlig styrning, och att de i själva verket är ett motargument mot tanken att bara liberalism skapar utveckling. Det första påståendet är riktigt. Särskilt de första stater som utvecklades i regionen, Japan, Sydkorea och Taiwan, hade stor statsinblandning (de senare undren, Indonesien, Malaysia och Thailand, fick igång sina ekonomier med liberalare politik). Staten styrde investeringar, reglerade bankerna, satsade på och skyddade utvalda industrier, och hade ett batteri av möjliga interventioner i arsenalen. Men detta var inget unikt, så har det varit i u-länder på alla kontinenter – i högre grad. I Världsbankens breda utvärdering av miraklen konstateras att:

*Andra ekonomier försökte sig på liknande interventioner utan att lyckas med dem, och i allmänhet använde de dem mer genomgripande.<sup>44</sup>*

Det som skilde de ostasiatiska länderna från andra var att de satsade på att upprätta och skydda äganderätten, de skapade ett regelverk till skydd för företagande och konkurrens, penningpolitiken var stabil och inflationen låg. De satsade på utbildning åt alla, vilket gav en kunnig befolkning som kunde utveckla landet. Eftersom de satsade på den lägre utbildningen, och överlät den högre utbildningen åt den privatfinansierade marknaden, fick politiken en jämlikhetsprofil och garanterade att högskolorna var inriktade på ekonomins behov.

---

44 World Bank 1993, sid 6, se också Gunnarsson & Rojas 1997.

De ostasiatiska staterna genomförde jordreformer, som tog ifrån gamla eliter den mark och de privilegier de hade rövat ihop. Det skapade förutsättningar för hela befolkningen att delta i ekonomin. Bönderna fick förhållandevis fritt disponera sitt överskott, spara och investera som de ville. Därför fick de intresse av att effektivisera jordbruken. Den ökade avkastningen gjorde att länderna kunde försörjas med mat och att arbetskraft frigjordes till industrin, som i sin tur mötte en ökad efterfrågan då landsbygdsinkomsterna ökade. Staterna har varit mer intresserade av att skapa arbetstillfällen än av minimilöner och arbetsmarknadsregleringar. Detta har givit de flesta arbete, och sedan har lönerna stigit med produktiviteten. Eftersom lönerna också har kunnat sänkas i lågkonjunktur (samtidigt som varorna man köper blir billigare) har många av länderna klarat kriser smidigare och med lägre arbetslöshet än andra länder.

I andra u-länder är företagandet insnärjt i regleringar, och det krävs licenser och tillstånd för att få starta näringsverksamhet. Ostasiatiska stater har däremot haft utpräglad näringsfrihet. Enskilda medborgare med idéer har kunnat starta företag med ett minimum av byråkratiskt krångel, och arbeta utan detaljkontroller och prisregleringar. Hongkong gick längst. Där var det bara att starta ett företag och först i efterhand meddela myndigheterna att man gjort det, för att få tillstånd. Det har varit oerhört betydelsefullt, inte bara för att det möjliggjort initiativ, utan också som verksamt motmedel mot den korruption som ofta frodas i skuggan av tillståndsgivning.

Även om många av de ostasiatiska länderna har styrt krediter och subventioner till näringslivet, har de mindre än i andra u-länder gjort det utifrån vilka vänner de har bland företagen, vad särintressena tycker eller vilka prestigeprojekten är. Tvärtom har staterna varit förhållandevis självständiga mot särintressen och siktat in sig på prestation och marknadens krav. Priserna i ekonomin har varit mycket mer marknadsstyrda än i andra u-länder. Länderna har inte haft priskontroller och inte förvridit världsmarknadspriserna. Därför har invester-

ingarna skett där de har haft störst chanser. Målet har varit att satsa på de sektorer där länderna är effektivast och har fördelar gentemot andra länder. Många av dem i Sverige som kräver att staten ska ingripa och styra investeringarna tycker att den ska sakta ned tempot, bibehålla gamla lösningar och skydda företagen. Det är raka motsatsen till de asiatiska regeringar som menade att möjligheten att klara den internationella konkurrensen var avgörande för företagen. Den japanska regeringen drev storföretag i konkurs för att de inte hade tillräcklig vinstpotential, och Sydkorea lade utan sentimentalitet ned företag som inte kunde producera för en öppen marknad. Osentimentaliteten har också tillämpats på staten själv. Varje gång subventioner och utgifter har sett ut att hota den ekonomiska stabiliteten har staten snabbt dragit ned på sina åtaganden, vilket har räddat dem från budgetkriser och inflation.

Framför allt har dessa länder satsat hårt på att integreras i den internationella ekonomin. De tillhör världens mest exportorienterade ekonomier, och har välkomnat väldiga investeringar från utländska företag. Ju större handel länder i regionen har haft som andel av BNP, desto högre tillväxt har de också haft. De flesta av dem har haft tullskydd mot import, men det gäller också resten av Asien, Afrika och Sydamerika. Det speciella med de ostasiatiska länderna är att de tillämpade den politiken i lägre grad än andra u-länder, och att de övergav den betydligt tidigare. Medan andra satsade på att bli självförsörjande och undvika handel, satsade de ostasiatiska ekonomierna tvärtom på internationalisering. På 60-talet började de stimulera exporten, bland annat genom att avskaffa tillståndskrav och ge exportörer och deras leverantörer fullständig frihet från importtullar. Tullarna på kapitalvaror har varit låga. Enligt det öppenhetsindex som Harvardekonomerna Jeffrey Sachs och Andrew Warner har konstruerat, var dessa länder bland de första u-länderna att öppna sina ekonomier, genom sänkta tullar, avskaffade kvoter, fri export och en konvertibel valuta. Taiwans, Thailands och Malaysias ekonomi bedöms

som ”öppna” från senast 1963, Japans från 1964, Sydkoreas från 1968 och Indonesiens från 1970. Hongkong har bedrivit en liberalare handelspolitik än något annat land i världen.<sup>45</sup> Samma omvälvning dröjde till början av 1990-talet i Sydamerika, och har ännu inte inträffat i Afrika.

Långt ifrån att vara ett exempel på att reglering och statskontroll fungerar, visar det ostasiatiska miraklet att en marknadsbaserad ekonomi som bejakar företagsamhet och öppenhet kan skapa utveckling.

---

45 Sachs & Warner 1995, sid 26–32, 72–95.



## Det afrikanska moraset

Den plågsamma kontrasten till denna utveckling finner vi i Afrika, särskilt söder om Sahara. Där finns de flesta länder som faktiskt har minskat sin BNP per capita sedan mitten av 60-talet. Där finns världens största koncentration av fattigdom, ohälsa, undernäring, analfabetism och barnarbete. Till skillnad från övriga världen har kontinenten de senaste 30 åren vant sig vid sänkt levnadsstandard och ökad misär. Det finns vissa naturgivna faktorer som bidrar till detta. Det tropiska klimatet gör att parasitsjukdomar florerar, jorden är mindre bördig och naturkatastrofer vanligare än i vår del av världen. En tredjedel av befolkningen bor i länder som helt saknar förbindelse med havet, och får därmed betydligt svårare att länkas in i internationella marknader och handelsströmmar. De gamla kolonialmakternas märkliga gränsdragningar och diskriminerande politik har bidragit till en svår etnisk och språklig söndring inom staterna. En stor del av kontinenten slits sönder av krig och konflikter.

Men andra områden med natur och kultur emot sig har klarat sig mycket bättre än Afrika. Även faktorer som krig och svält har politiska orsaker – ingen demokrati har någonsin drabbats av svält, och två demokratier har aldrig gått i krig med varandra. Det visar att det till stor del är ett lands institutioner och politik som avgör möjligheterna till utveckling. I det perspektivet utmärker sig Afrika framför allt genom att i långt högre grad än andra kontinenter ha drabbats av politiskt förtryck, korrupktion, planekonomi och protektionism. De afrikanska ledarna har ärvt en hierarkisk och repressiv politisk struktur från kolonialmakterna, och utnyttjat den till att förtrycka andra folkgrupper och landsbygd, och till att kränka grundläggande rättigheter.

De afrikanska ledarna har velat undvika både de gamla kolonialmakternas politik, och risken att hamna i ett handelsberoende av dem. De har därför försökt bygga självförsörjande ekonomier med drakoniska tullar och socialiserad och detaljstyrd industri. Ekonomin har styrts med pris- och valutakontroller och de offentliga utgifterna har tidvis löpt amok. Städernas eliter har systematiskt sugit ut landsbygen. I stället för att skapa marknader införde länderna uppköpsmonopol, som betalade usla priser och införde statlig distribution av livsmedel. Detta innebar att staten lade beslag på hela jordbruksöverskottet, vilket utarmade bönderna och avvecklade handelsmännens yrke. Produktionen minskade och jordbrukarna drevs till den informella marknaden. Det hindrade industrialiseringsplanerna och hotade samhällena när ekonomin började vända nedåt på 70-talet. Efter att ha försökt låna sig ur krisen var många afrikanska stater i fritt fall i mitten av 80-talet. Strukturerna bröt samman, människor svalt, det fanns inga mediciner och maskinerna stannade helt enkelt när batterier tog slut utan att kunna ersättas. Sedan dess har fallet avstannat, men det har ännu inte gått uppåt. 1990–98 minskade södra Afrikas samlade BNP med 0,6 procent.

Den är inte öken och torka som är orsaken till Afrikas hunger och lidanden, utan politiska förtryckare som systematiskt har slagit sönder ländernas potential och befolkningens möjligheter.

I stället för att bli ”beroende” av handel har dessa stater blivit beroende av u-hjälp. Afrika söder om Sahara är det område som har fått mest u-hjälp per capita i hela världen. För vissa stater är den årliga u-hjälpen dubbelt så stor som de egna inkomsterna. Men pengarna har inte gått till nödställda, utan ofta använts till att upprätthålla skurkregimer som sugit ut befolkningen. Många västerländska biståndsgivare förklarade att dessa länder inte var mogna för demokrati och individuella rättigheter, och att de borde satsa på att planera ekonomin och minska sitt handelsberoende. Resultatet har inte låtit vänta på sig. Potentiella näringar har slagits sönder, och från att Afrika på

1960-talet hade 5 procent av världshandeln har man i dag bara 1 procent.

Afrika har drabbats av långlivade ledare som Mugabe i Zimbabwe, Arap Moi i Kenya och Mobutu i Zaire, som har klamrat sig fast vid makten med stöd av u-hjälp från västvärlden. Någon har talat om "vampyrstater", statsapparater som inte är intresserade av att stimulera skapande och tillväxt, utan bara av att suga åt sig samhällets produktiva resurser – i realiteten som en ockupationsmakt. Ofta har ledarna, och klickerna omkring dem, lagt beslag på egendom genom direkt expropriation och stöld av statliga medel i gigantisk skala. Mobutu lär ha skaffat sig en förmögenhet på ca 4 miljarder dollar, medan hans land förblödde.

Den som tror att hierarki är detsamma som effektivitet bör studera dessa länder. Där råder snarare kaos i myndigheterna. Byråkratin ignorerar ofta rutinärenden, tjänstemän nonchalerar order uppifrån och gör inte sällan tvärtom. Domstolarna är sällan opartiska och skyddar inte äganderätter och kontrakt. Korruptionen är oerhört utbredd och lamslår hela stater. Tjänstemän kräver mutor för att människor ska få arbeta och handla, vilket gör det svårt för företag och omöjligt för de fattiga. Det är inte meriter som styr i förvaltningen eller ekonomin, utan ofta vänskaps- och familjeband. Godtycket och korruptionen har avskräckt företag, och många av länderna får inga utländska investeringar alls. Afrika har marginaliserats – det har globaliseringsskeptikerna alldeles rätt i – men det beror på att de inte har deltagit i globaliseringen, utan utsatts för socialism, gangsterstyre och protektionism. För Afrikas folk har globaliseringen nästan bara inneburit att deras ledare flyger till konferenser i andra länder.<sup>46</sup>

---

46 Sachs & Warner 1997, sid 335–376, Goldsmith 1998. En förvirrad uppfattning går ut på att Afrika skulle vara *mer* integrerat i världsekonomin än andra världsdelar, därför att ländernas export är ovanligt stor i förhållande till BNP. Men det har inget att göra med att de skulle vara ovanligt utåtriktade, utan bara på att den inhemska ekonomin är så oerhört svag och liten.

De senaste åren har det på sina håll gått att få balans i statsbudgeten. Men det är förändringar på marginalen. Att utmana starka särintressen, ta krafttag mot korruptionen, minska statsapparaten och öppna ekonomin för konkurrens har visat sig vara svårare. Bara en knapp majoritet av länderna söder om Sahara har någorlunda demokratiska regimer, och man har de minst liberala ekonomiska systemen i världen. När Heritage Foundation uppskattar mängden ekonomisk frihet i regionen kan sex av länderna inte mätas på grund av krig och inhemsk oro. Av de 42 kvarvarande kan inte ett enda kategoriseras som ekonomiskt ”fritt”, bara 12 var ”övervägande fritt”, 29 var ”övervägande ofritt” och 2 var ekonomiskt ”förtryckta”.<sup>47</sup>

Zimbabwe är ett av de afrikanska länder som har gått emot det senaste decenniets trend av globalisering och liberalisering. Under Mugabe har landet slutit sina gränser för varor och tjänster från andra länder och ökat inflationen. På senaste tiden har det spårat ur fullständigt med storskalig expropriation av egendom, krossande av yttrandefriheten och terror mot oppositionen. Den absoluta fattigdomen i Zimbabwe har också ökat med nästan 10 procentenheter under 90-talet – ungefär tre miljoner människor. Ett annat exempel är det väldiga Nigeria, som trots en stor potential av naturresurser och jordbruksmark har förblivit utfattigt på grund av en mycket strängt reglerad och korrupt ekonomi. På inrådan av bland andra Internationella Valutafonden inleddes vissa strukturella reformer i slutet av 1980-talet. Men reformernas impopularitet gjorde att Nigerias regering i början av 90-talet bröt med denna politik. Regleringar återinfördes, kredit- och valutamarknaden avvecklades och räntan reglerades. Resultatet blev inflation och arbetslöshet. Åren 1992–96 ökade andelen extremt fattiga från 43 till osannolika 66 procent av landets invånare. Nigeria står nu för en fjärdedel av all extrem fattigdom i södra Afrika. Inkomsten per person är i dag lägre än den var för 30 år sedan,

---

47 O'Driscoll Jr, Holmes & Kirkpatrick 2001.

och hälso- och utbildningsnivåer har sjunkit.

Ekonomerna Jeffrey Sachs och Andrew Warner har studerat vilken tillväxt olika politiska reformer har givit i olika afrikanska länder. På grundval av olika länderstudier har de försökt räkna ut vilken tillväxt kontinenten skulle ha haft om den som helhet hade satsat på den ostasiatiska politiken med öppna marknader, näringsfrihet, skydd för äganderätt och ett högt sparande. De menar att Afrika i så fall, trots sina dåliga naturliga förutsättningar, skulle ha kunnat få en genomsnittlig tillväxt per capita på ca 4,3 procent per år mellan 1965 och 1990. Det skulle nästan ha tredubblat befolkningens inkomster. Siffran ska naturligtvis tas med en stor nypa salt. Men hur stor felmarginal man än lägger till framstår siffran som chockerande stor i jämförelse med Afrikas faktiska tillväxt under dessa år, blott 0,8 procent per år.

Att en liberal politik skulle ha kunnat vara så framgångsrik framstår som trovärdigt när man studerar de goda undantagen i Afrika. Det är länder som har satsat på frihandel och öppnare ekonomier. Boskapsägarna i Botswana ansåg tidigt att det låg i deras intresse att kämpa för öppnare marknader, vilket resulterade i att stora delar av ekonomin utsattes för konkurrens redan i slutet av 1970-talet. Genom att vara associerat till EU slipper landet tullar och kvoter på exporten till unionen. Sedan självständigheten 1966 har Botswana varit det goda demokratiska undantaget på en kontinent som alltid har dominerats av diktaturer. Det har bidragit till att det är det minst korrupta landet i Afrika, i nivå med europeiska länder. Botswanas ekonomiska tillväxt påminner också om de ostasiatiska ländernas, med årliga nivåer på över 10 procent mellan 1970 och 1990. En annan stat som tidigt satsade på frihandel är lilla Mauritius. Med minskade militärutgifter, skydd för äganderätt, sänkta skatter, fri valutamarknad och ökad konkurrens har man uppnått 5-procentiga tillväxttal. I dag har nästan alla invånare tillgång till rent vatten, och utbildningen och hälsovården expanderar. Om länder som Mauritius

och Botswana kan, varför skulle inte resten av Afrika också kunna? Det är inte något slags kvalitet på människorna som skiljer länderna åt. Även människor i andra afrikanska länder är uppfinningsrika och entreprenöriella, men de tvingas använda sina krafter åt att ta sig runt korruption och regleringar och klara av att verka i den informella sektorn.

Ett annat intressant afrikanskt land är Ghana, som har liberaliserat marknader och sänkt skatter under 1990-talet. Särskilt jordbruket har avreglerats, tullar, priskontroller och subventioner har avskaffats. Produktionen har ökat snabbt, vilket främst gynnat kakaobönder, men eftersom de då har fått möjlighet att investera och få råd med reparationer, varor och tjänster, har alla som kunnat bistå med det också dragit nytta av jordbruksboomen. Den extrema fattigdomen i Ghana har under 1990-talet minskat från 35,7 till 29,4 procent av befolkningen, och landet har nyligen genomfört ett demokratiskt maktskifte. Uganda har utvecklats på ett likartat sätt och är ett av de länder som liberaliserats snabbast under det senaste decenniet. Där har handeln frigjorts snabbt, priskontrollerna avskaffats, skatterna sänkts och inflationen minskat, samtidigt som man har börjat skydda äganderätten och frigöra finansmarknaderna. Detta i kombination med omfattande u-hjälp har givit en årlig tillväxt på mer än 5 procent samtidigt som ojämlikheten har minskat. På bara sex år minskade den extrema fattigdomen i Uganda från 55,6 till 44 procent. En förhållandevis stor öppenhet och fria organisationers informationsarbete har gjort att landet är det första i Afrika där spridningen av hiv/aids i städerna har börjat minska.

Sådana exempel på afrikanska "lejonekonomier" (motsvarigheten till Asiens tigrar och drakar) har, trots exempel på bakslag, visat att fattigdomen inte är naturgiven. Sakta, mycket sakta, börjar vissa stater söder om Sahara använda sina resurser mer effektivt och ge sina medborgare större ekonomisk frihet. Antalet demokratier växer och urbaniseringen bryter sönder gamla stamlojaliteter, som hittills har

hindrat jämlik politik. Konkurrenten minskar korruptionen, eftersom makthavare inte längre har samma makt att ge och hålla tillbaka tillstånd och privilegier. Intresset för utländska investeringar driver också på eftersom företag undviker att investera i korrupta ekonomier. De kontrollerade ekonomierna börjar spricka en aning i kanterna. Andelen av statsbudgeterna söder om Sahara som går till hälsa och sjukvård har stigit, om än marginellt, under 90-talet.

Vägen är oerhört lång för Afrika, men den är inte omöjlig att vandra, vilket en del hävdar. Efter att ha varit i fritt fall har många afrikanska länder stabiliserats, om än på en extremt låg nivå. För att utvecklingen ska gå framåt krävs det målmedvetna demokratiska och liberala reformer, och för att genomföra dem behövs demokratiska ledare som vågar sätta folkens intressen över byråkratierna och vännerna. Med tanke på den dystra utgångspunkten är det inte troligt, men faktiskt heller inte omöjligt, att 2000-talet blir Afrikas århundrade.